

**АДМІНІСТРАТИВНО-СУДОВИЙ УСТРІЙ
БЕССАРАБСЬКОЇ ОБЛАСТІ У 1812–1856 рр.**

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 3(34), с. 154–161

Розглядаються зміни в адміністративно-судовому устрої Бессарабської області, які відбувалися в руслі імперської політики Росії у 1812–1856 рр.

Політико-правові аспекти окремих регіонів України завжди були в полі зору дослідників. Не виняток і Бессарабія, яка в першій половині ХІХ ст. входила до складу Російської імперії, тим самим була об'єднана з іншими українськими землями. Проблемі адміністративно-територіального устрою регіону приділялося багато уваги, чого не можна сказати про судовий устрій Бессарабської області у складі Російської імперії та його регіональні особливості до 1873 р.

Розглянемо формування судових органів Бессарабської області в контексті адміністративно-територіальних перетворень регіону, здійснених російським урядом.

Про адміністративно-територіальний устрій та політику царизму в Бессарабській області залишили спогади у своїх працях П. М. Батюшков [2], П. П. Свін'їн [16], Л. С. Берг [3], Б. Е. Нольде [15], М. Б. Лошков [9], О. Накко [13]. За радянських часів соціально-політичному розвитку краю у контексті соціальної боротьби народу приділяли увагу І. Анцупов [1], О. Дружиніна [6], В. І. Жуков [7], В. Назимов [12]. Сучасні дослідники О. М. Лебеденко, А. К. Тичина [8], Л. Ф. Циганенко [21], В. С. Шандра [22], В. Я. Тацій, А. Й. Рогожин [19] у своїх працях розкривають адміністративно-територіальний устрій краю, його політичний та соціально-економічний розвиток у складі Російської імперії, здійснюючи поверховий розгляд особливостей судового устрою області. Виходячи з цього, виникає можливість більш

детального розгляду формування судової системи Бессарабської області під впливом імперського уряду.

Після закінчення російсько-турецької війни 1806–1812 рр. територія між Дністром, Прутом і Дунаєм, яка дістала назву Бессарабія, відійшла за Бухарестським мирним договором (28 травня 1812 р.) до складу Російської імперії. Для опанування цього краю потрібно було поширити на ці землі імперське адміністративно-політичне управління, замість існуючих до цього часу молдавського та османського [2, 150].

Тимчасові правила керівництва краєм були сформульовані командуючим Дунайською армією адміралом П. Чичаговим і 23 липня 1812 р. затверджені Олександром І. 7 серпня 1812 р. було призначено цивільного губернатора для управління краєм. Військове командування зберігало за собою право призначати на посади голів повітової поліції. Керівником краю був призначений військовий генерал, який підпорядковувався адміралу П. Чичагову та міністру поліції С. Вязімітинову. Фактично в краї простежувалось двовладдя — цивільна влада була в руках дійсного статського радника, греко-молдавського боярина С. Д. Стурдзи, а військова — у генерал-майора І. М. Гартінга [21, 23].

У 1813 р. ці землі дістали назву Бессарабська область (до 1873 р.). Враховуючи зовнішньополітичну ситуацію на Близькому Сході та реагуючи на західноєвропейські ідеї конституціоналізму та автономізму, уряд Олек-

сандра I брав до уваги місцеві особливості в управлінні бессарабським краєм [2, 150]. Тому в лютому 1813 р. з метою забезпечення гідного управління областю було створено два департаменти, посади в яких були зайняті молдавськими боярами, або російськими військовими. Справи в цих департаментах велися російською та молдавською мовами. В адміністративному апараті посади також були розподілені між молдавськими та російськими чиновниками [7, 291].

У березні 1813 р. були прийняті розроблені графом І. Каподістрієм “Правила тимчасового управління Бессарабією”. За цими “Правилами” військова влада належала генералу, а цивільна — губернатору та обласному уряду. До складу цього уряду входили загальні збори, до них — радники адміністративних установ під керівництвом губернатора, два департаменти — судовий та фінансово-статистичний. “Правила” встановили м’який контроль за діяльністю місцевої адміністрації [13, 270].

На підставі затверджених “Правил” тимчасовий уряд навесні 1813 р. у Кишиневі, який був обласним містом, провів збори для затвердження першого обласного уряду. Перший департамент уряду склали три експедиції: цивільна, або експедиція судових справ; карна та слідча експедиції; міська та земська поліція. До першої експедиції ввійшли 4 радники з місцевих дворян; до другої — 3 радники з місцевих нобілів і 1 російський штаб-офіцер; до третьої — 1 радник із російського штабу (штаб-офіцер). Другий департамент склали 3 експедиції: статистики, фінансів, комерції. Кожна з експедицій перебувала під керівництвом одного радника або з російських штаб-офіцерів, або з місцевих, за призначенням губернатора. Кожен з департаментів мав по 2 канцелярії: російську та молдавську [13, 270].

За адміністративним устроєм область поділялась на 9 повітів: Оргеєвський або Кишинівський, Яський або Фалештський, Сороський, Хотинський, Бендерський, Хотарничанський, Кодрський, Гречанський, Томарівський або Ізмаїльський. Для кожного повіту передбачався один (у деяких — два) справник

та один секретар (валіш), який паралельно виконував обов’язки скарбника. На цих посадах знаходились молдавські бояри або бояринаші. Повіти, у свою чергу, поділялися на околиці, якими управляли околиці та капітани де мазиле; містечками управляли капітани де тирге. Околиці та капітани були місцевими дрібнопомісними дворянами, яких призначав справник. Справник всі справи вирішував одноосібно, виходячи з місцевих традицій та звичаїв. Прийняті рішення ніде не фіксувалися — приймалися на словах [14, 212].

Російські відділи поліції були створені лише в Кишиневі та Хотині. Для кишинівської поліції 28 жовтня 1812 р. С. Стурдзою було затверджено особливий штат під керівництвом на посаді поліцмейстера титулярного радника О. Дическула, якого змінив підполковник Г. Полтавцев. У Хотинському повіті поліцейське управління залишало попередню назву — “паркалабія”, в Оргеєвському — “сардарія”. У Бендерському та Томарівському повітах, враховуючи їх площі, від справників були призначені ще особливі повірені, або “векіли”: від бендерського справника — в Акермані та Кілії, а від Томарівського — в Ізмаїлі [14, 213].

Як можна побачити, повітове управління залишилося майже без змін і знаходилося у руках місцевих бояр. Чиновники в області зосередили у своїх руках адміністративну, судову та виконавчу владу, справи вирішували як і раніше — за “звичаями землі” [16, 375]. Усе це було зроблено царським урядом виходячи з необхідності поступової підготовки місцевого населення області до російських державних і адміністративних порядків.

Джерела свідчать про те, що російська юстиція того часу, як форма організації, не перевищувала юстицію Молдови до 1812 р. У перших законах управління Бессарабською областю царизм тимчасово зберіг більшість традиційних юридичних інститутів області. Згідно з тимчасовими правилами від 23 липня 1812 р. юстиція здійснювалась на основі старих норм одним з двох департаментів цивільної адміністрації, створених в області. Перший департамент обласного уряду нагадував за структурою і складом диван Мол-

дови. У повітах судові функції виконували справники [5, 173].

Відразу після введення тимчасових правил та управління за старими звичаями виник конфлікт між бессарабською знаттю та представниками імперської адміністрації. Останні взагалі ставили під сумнів існування на цих землях писаних законів та бачили в діях бояр лише самоуправство [18, 151].

Характерним для регіону були також слабка його заселеність та відсутність зручного адміністративного управління. Через це основні завдання імперського уряду були такі: заселення пустих земель, здійснення адміністративної реформи, надання пільг населенню, вивчення економічного потенціалу місцевості та розмежування земель, збільшення посівних площ, активізація торгівлі тощо [1, 229].

Для з'ясування ситуації у травні 1815 р. до області прибув російський чиновник П. П. Свіньїн, метою якого було збирання інформації про географію та населення краю. Але головною метою досліджень Свіньїна було виявлення існування чи відсутності місцевого законодавства та можливість його кодифікації. Його висновок про існування місцевих законів був позитивним. Самоуправство бояр Свіньїн пояснював “духом турецького деспотизму”. Він приводить як докази перелік хрисовулів та фірманів (законів та указів) молдавських господарів, а також робить посилання на дію “юстиніанових законів”, які були введені господарем Олександром Добрим в XV ст. [16, 375].

В 1816 р. Олександр I підтвердив свій намір надати Бессарабській області автономний статус. Генерала Гартінга звільнили з посади цивільного губернатора і запровадили намісницьке управління. Першим намісником було призначено генерал-лейтенанта О. М. Бахметєва [3, 71]. Бахметєв створив Тимчасовий комітет, який розпочав розробку проекту статуту Бессарабії. До Тимчасового комітету входило 10 представників молдавського боярства та 2 представники з російських дворян-чиновників. Керівництво здійснював катеринославський цивільний губернатор І. Калагеоргій [11, 193]. Упродовж

1816–1818 рр. обласне управління краю здійснило ряд заходів, які були спрямовані на зміцнення централізованої влади і обмеження діяльності місцевих чиновників. У повіти були направлені чиновники і ревізори з метою перевірки діяльності земської поліції, розгляду скарг громадян [3, 71].

29 квітня 1818 р., після відвідування Олександром I Кишинєва, було ухвалено новий Статут управління областю. Цей документ був по суті “Конституцією” краю [10, 514]. За цим Статутом Бессарабія отримала статус на зразок Великого князівства Фінляндського та Царства Польського. Але на відміну від автономії останніх “бессарабська автономія” мала лише адміністративний характер, і зовсім не поширювалась на законодавство [3, 72].

Головним адміністративним та судовим органом в області стала Верховна рада із шести місцевих і п'яти російських дворян. Виконавча влада здійснювалася губернатором та обласним урядом. У Верховній раді більшість була за представниками молдавського боярства, якому було забезпечено вигідне для нього місцеве право, привілеї і права, а також переваги в усіх інстанціях обласного та повітового управління. Перший параграф характеризував становий склад населення краю та гарантував збереження всіх прав та привілеїв. До складу Верховної ради входили президент (намісник або військовий губернатор), цивільний губернатор, віце-губернатор, голови карного та цивільного судів і чотири депутати від дворянства. П'ять членів ради призначались особисто російським імператором, решта — обиралися на три роки з числа місцевих дворян. До складу цих депутатів обов'язково входив обласний предводитель дворянства. Персональний склад депутатів від дворян затверджувався військовим генерал-губернатором. Верховна рада була вищою адміністративною й апеляційною інстанцією [20, 222–227].

Нові органи влади в області поділялися на судові та урядові. Уряд призначав обох голів і по одному раднику в карний та цивільний суд. Решта чиновників обиралася місцевим дворянством на трирічний термін. Мова,

якою розглядалися справи, визначалася в кожному випадку окремо, суть справи визначалась відповідно до російського законодавства. Під час розгляду цивільних, посадових та майнових справ пропонувалося враховувати традиційні “права, привілеї та звичаї землі” [20, 222–227]. Судова практика частково ґрунтувалася на регіональному законодавстві. Можна побачити, що ключові посади залишалися під контролем центральної влади або намісника.

Для управління повітами формуються повітові і земські суди. Повітовий суд складався з судді, одного засідателя від уряду, двох засідателів від дворянства і двох від мазил, рупташів і поселян. При повітовому суді працювали дворянська опіка, якою керував обраний дворянами предводитель, повітовий землевпорядник, який призначався губернатором. Земський суд складався з земського начальника (справника) і чотирьох засідателів. У складі суду було казначейство [8, 81]. Нагляд за виконанням законів здійснював обласний прокурор, якого призначав губернатор. На місцях вводилися посади повітових прокурорів. Управління в містах здійснювала міська управа. Судовими справами відав міський магістрат, господарськими — міська дума та цехова управа. До початку 1828 р. така система управління була впроваджена в усіх повітах і містах краю.

Статут 1818 р. зберіг фактично незмінними права місцевих бояр, залишивши за ними станові привілеї та юридично зрівнявши їх у правах з російським дворянством. Цей документ відіграв роль проміжного ступеня, він наблизив Бессарабію до загальноросійських стандартів управління, а також зберіг місцеві особливості. Це пояснюється тим, що автономія Бессарабії носила лише формально-адміністративний характер порівняно з Польщею та Фінляндією, де місцева аристократія мала законодавчі права. Введення Статуту поклато початок десятирічному періоду функціонування автономної адміністрації області [10, 514].

В 1820 р. в Бессарабській області був створений ряд різних судових інстанцій, які залежали від органів управління. Існували за-

гальні судові інстанції і судові інстанції для різних категорій населення (наприклад, злочини, скоєні дворянством та посадовцями, розглядалися Верховною радою, злочини, скоєні міщанами і торговцями, розглядалися в магістраті, для селян існували сільські суди). Судові інстанції поділялися за категоріями злочинів: злочини, пов'язані з чаклунством; злочини, пов'язані з невиконанням батьківських обов'язків дітьми; злочини, скоєні в разі випадковості, розглядалися Трибуналом совісті; злочини проти сім'ї розглядалися консисторією Кишинева; деякі кримінальні справи, такі як дрібні крадіжки, заповідання легких тілесних ушкоджень та інші входили в компетенцію земських судів [18, 152].

Козаки, які перебували в Південній Бессарабії, з питань судочинства та розправи підпорядковувались тим самим правилам, що й інші мешканці. З питань карного судочинства козаки, які не були на дійсній військовій службі, підпорядковувались цивільному карному суду. Визнаний винним виключався з козацтва, позбавлявся станових привілеїв та, відданий у солдати, ніс службу на загальних засадах [6, 73].

Розвиток комерційних відносин в області призвів до поділу судочинства за комерційними та цивільними справами. 1 квітня 1819 р. царським наказом у портовому місті Рені був відкритий комерційний суд для всієї області, судовий орган, який не був передбачений Статутом. Далі за положенням комітету міністрів від 2 вересня 1824 р. комерційний суд з міста Рені був переведений до портового міста Ізмаїл з обмеженням його відомства містами Ізмаїл, Рені, Кілія та Акерман. Положенням ради міністрів від 16 березня 1837 р. компетенція комерційного суду знову була поширена на всю область [15, 344].

Судові інстанції залежали від адміністративних органів. Губернатор втручався в юридичні питання, до його компетенції входило підтвердження судових рішень.

Рішення судових інстанцій можна було оскаржити в апеляційному та ревізійному порядку. За Статутом 1818 р. рішення, прийняті повітовим судом, за винятком рішень

по справам, які мали незначні суми або менш тяжкі дії, можна було оскаржити в апеляційному порядку в обласному кримінальному та цивільному суді. Рішення обласного кримінального та цивільного суду можна було оскаржити у Верховній раді. Особи, які були незадоволені рішенням Верховної ради, зверталися до Державної Ради Російської імперії за посередництвом міністра юстиції або генерального прокурора анулювати їх. З 1822 р. рішення, прийняті Верховною радою за цивільними справами, можна було оскаржити у Тимчасовому комітеті для розгляду скарг, створеному в Петербурзі. Зі створенням цього комітету, Верховна рада Бессарабської області втратила якість вищої судової інстанції [20, 222–227].

Згідно з наказом від 3 серпня 1825 р. рішення бессарабського цивільного суду можна було оскаржити в апеляційному порядку у другому Департаменті Сенату Російської імперії, який став апеляційною та ревізійною інстанцією для рішень, які приймалися судовими інстанціями Бессарабії. Тимчасовий комітет був ліквідований. Другий Департамент Сенату Російської імперії під час розгляду кримінальних справ використовував російські закони, а при розгляді цивільних справ — місцеві закони та звичаї. Сторони подавали апеляцію, згідно з російським законодавством, не пізніше одного року з моменту прийняття рішення. Цивільний суд направляв апеляційну скаргу разом з матеріалами справи, перекладеними на російську мову, додаючи виписки з місцевих законів, які використовувались під час прийняття рішень, а також, перелік доказів, які додавалися апелянтом у підтримку апеляційної скарги. Судові рішення можна було переглянути в ревізійному порядку губернатором та прокурором. У випадку перегляду, новий розгляд справи проходив виключно на основі нових виписок і додатків, без виклику сторін та без розгляду матеріалів справи [20, 222–227].

Після введення Статуту 1818 р. відразу виявилася неефективність нової системи управління. З 200 справ, які щорічно розглядалися Верховною радою, рішення приймалися за тридцятьма. Російські чиновники вважа-

ли, що бессарабські бояри, прикриваючись Статутом і посилаючись на молдавські закони, займаються тільки власним збагаченням. Вихід з цього вони бачили у введенні загальноросійської губернської моделі управління, запровадженні у Бессарабію російських законів та використанні російської мови у діловодстві [17, 123].

Послідовним прибічником уніфікації управління в області та скасування автономії був М. С. Воронцов. У травні 1823 р. він був призначений новоросійським генерал-губернатором і бессарабським намісником. Відвідавши Кишинів з інспекцією під час ревізії обласних установ, службовці М. С. Воронцова виявили численні факти незаконних витрат, крадіжок, зловживань у судах та поліцейських органах. Генерал-губернатор у 1824 р. надіслав у Петербург свої пропозиції щодо обмеження прав місцевого дворянства. Також він рекомендував залишити за генерал-губернатором право впроваджувати нові посади у місцевому апараті управління, посилити нагляд за місцевою адміністрацією. У 1825 р. судові функції були вилучені із компетенції Верховної ради, вибори окремих груп службовців замінювалися призначенням [22, 67].

Проект реформування управління Бессарабією, підготовлений під керівництвом М. С. Воронцова, було винесено на розгляд спочатку Комітету міністрів, а потім Державної ради. У висновках Державної ради було зазначено, що Статут утворення Бессарабської області 1818 р. виявився невідповідним імперським інтересам, а тому Бессарабська область “должна войти под общее в государстве управление...” [10, 428].

Законодавчим актом, який остаточно утвердив у краї централізоване адміністративно-політичне управління, стали “Устави для управління Бессарабською областю” від 1828 р. Посаду намісника було скасовано, а його владу зосереджено в особі Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора [9, 41]. За новим законом 1828 р. Бессарабія була включена до Новоросійського генерал-губернаторства на загальних засадах, поряд з іншими новоросійськими губерніями. Облас-

не правління (орган, якого в загальнодержавному масштабі в інших областях не існувало) було введено замість Верховної ради. Справи на розгляд обласного правління мали подавати лише три особи: генерал-губернатор, цивільний губернатор, обласний предводитель дворянства. Абсолютно всі чиновники в повітах призначались з місцевих дворян особисто генерал-губернатором. “Установи” 1828 р. зробили необов’язковим використання молдавської мови у діловодстві. Однак у зв’язку з незнанням російської місцевою населенням у 1835 р. молдавську мову тимчасово повернули у діловодство на семирічний термін — дозволялось подавати скарги та прохання [13, 270].

Внаслідок прийняття “Установ” було ліквідовано право місцевих дворян керувати краєм, але замість цього вони отримали всі права та переваги російського дворянства. Функції нового органу управління були зведені до складання довідок з економічних питань, а судова влада протягом 1828–1854 рр. була приведена у відповідність до загальноімперських стандартів [4, 198].

Царський уряд вдавався до елементів обласної автономії ситуативно, тимчасово для утвердження імперського режиму. Як тільки цей режим утверджувався, централізація відновлювалася і ставала домінуючою. Уряд був ініціатором надання Бессарабії самоврядування на основі законів краю, однак зміст і характер більшості цих законів був для нього абсолютно невідомий. Однією з причин, що призвели до провалу експерименту з бессарабською автономією, було те, що за 16 років з моменту включення краю до складу Російської імперії державна машина підготувала необхідну кількість чиновників та державних службовців, які в подальшому змогли замінити місцевий елемент у системі управління.

Судовий устрій Бессарабської області було побудовано за становим принципом. Уся діяльність сприяла зміцненню політичного й економічного становища дворянства. У 30-х роках XIX ст. судовий устрій мав такий вигляд. Перша інстанція, де в основному розглядалися справи по суті: для дворян — повітовий суд, для міщан — міський магістрат,

для вільних селян — нижня розправа. Друга інстанція — апеляційна та ревізійна. Для всіх станів в області був створений цивільний та кримінальний суд. Крім того, діяв совісний суд. В його компетенції були цивільні справи у примирливому порядку, а також деякі кримінальні справи, наприклад про суспільно небезпечні діяння божевільних та малолітніх [19, 355]. Діяв також комерційний суд в Ізмаїлі. Вищою судовою інстанцією продовжував залишатися Сенат. В області також певний час зберігалися вотчинні суди, які засуджували поміщицьких селян за незначні злочини. Реформою управління державними селянами для суду над ними в 1837 р. були засновані волосні та сільські розправи [12, 76–77].

Важливою віхою у формуванні судового устрою Бессарабської області було переведення судочинства на російську мову (1828–1829 рр.). Завершальними були акції щодо припинення дії місцевого права, організація діяльності судів на основі загальноросійських законів. Система Зводу законів у Російській імперії була обговорена і затверджена Державною Радою 10 січня 1832 р. Звід було видано в 15 томах, об’єднаних у 8 книг. З опублікуванням і введенням в дію Зводу законів, основні процесуальні норми були сконцентровані в X і XV томах, а також “Сільському судовому статуті” 1839 р. Відмінність полягала в тому, що в області судді призначалися, а в центральних губерніях обиралися. Надалі судова система розвивалася разом з російською як її частина. Управління судами здійснювало міністерство юстиції, що зміцнювало зв’язки суду та адміністрації [19, 356].

Протягом 1834–1854 рр. царська влада, в особі генерал-губернатора Новоросійського краю і Бессарабської області М. С. Воронцова, Бессарабського військового губернатора П. І. Федорова послідовно і наполегливо проводила політику русифікації краю, яка була перервана Кримською війною 1853–1856 рр.

За умовами Паризького мирного договору 1856 р. південна частина Бессарабії — Ізмаїльський, частина Кагульського і Акерманського повітів — з населенням 127030 осіб була передана Молдавському князівству. Територія навколо гирла Дунаю з населенням

826 осіб опинилась під владою Туреччини. У 1861 р. землі Південної Бессарабії відійшли до новоутвореного Румунського королівства до 1873 р. Зміна усталеного способу життя, розрив економічних зв'язків з іншими землями Російської імперії, ламання сформованої раніше системи спричинили занепад у краї [8, 90].

Входження Бессарабії до складу Російської імперії відбувалося за загальноімперським напрямом, як і землі України. Для вивчення становища у приєднаних землях російський уряд дав можливість побудувати адміністративно-судовий устрій області, взявши за основу місцеві особливості, традиції та звичаї. Після "ситуативної автономії" та підготовки власних імперських кадрів і детального вивчення території і її населення, царизм вдався до зміни адміністративно-судової системи, приведення її у відповідність до загальноімперської. Подальша політика Російської імперії вже включала в себе контроль за внутрішнім життям, проведення русифікації краю та усуненням від владних посад місцеве боярство. Зрівняв місцевих бояр з російським дворянством і надав їм привілеї царизм, тим самим привернувши їх до поборників імперської влади. У середині XIX ст. Бессарабська область нічим не відрізнялася від інших територій Російської імперії.

Література

1. Анцупов И. О некоторых особенностях политики царского правительства в отношении государственных крестьян Бессарабской области (1812–1869 гг.) // ЕАИВЕ за 1959 г. — М., 1961. — С. 228–242.
2. Батюшков П. Н. Бессарабия. Историческое описание. — СПб., 1892. — С. 150.
3. Берг Л. С. Бессарабия. Страна—люди—хозяйство. — Петроград, 1918. — С. 71.
4. Высочайшее утверждение 29 февраля 1828 года учреждение для управления Бессарабской области // Полн. собр. законов Рос. имп. — Собр. 2. — Т. III. — Отд. первое 1828. — СПб., 1830. — С. 198.
5. Гроссул В. Я. Система управления Молдавии в составе России (XVIII – начало XX в.) //

Национальные окраины Российской империи: становление и развитие системы управления. — М., 1997. — С. 173.

6. Дружинина Е. Южная Украина в 1800–1825 гг. — К., 1970. — С. 73.
7. Жуков В. И. Города Бессарабии 1861–1900 гг. (Очерки социально-экономического развития). — Кишинев: Штиинца, 1975. — 291 с.
8. Лебедеко О. М., Тичина А. К. Українське Подунав'я: минуле та сучасне. — Одеса: Астропринт, 2002. — С. 81.
9. Лошков Н. Б. Бессарабия к столетию присоединения России. Географический и историко-статистический обзор края. — Кишинев, 1912. — С. 41.
10. Макарь П. И. "Конституция Бессарабии": в объ- ятиях бессарабской действительности (историко-антропологический этюд) // Statum plus. — 2001–2002. — № 5. — С. 503–516.
11. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба: В 25 т. — Т. 2: Бессарабская область: Ч. 1. / Сост. ген. штаба кап. А. Защук. — СПб., 1862. — С. 193.
12. Назимов В. Риси українського карного пра- ва у виразах сільських судів // Праці для виучу- вання звичаєвого права України. — К., 1925. — С. 76–77.
13. Накко А. Очерк гражданского управления в Бессарабии, Молдавии и Валахии во время русско- турецкой войны 1806–1812 гг. // Записки Одесского Общества истории и древностей. — Одесса. — 1879. — Т. XI. — С. 269–310.
14. Национальный архив Республики Молдова (г. Кишинев). — Ф. 2. Канцелярия Бессарабского гу- бернатора (1812–1917 гг.). — Оп. 1. — Ч. 1. — Спр. 2. Переписка с главнокомандующим армией и Киши- невским полицмейстером об учреждении времен- ного полицейского управления в Бессарабской об- ласти (3 октября 1812 — 18 февраля 1813 гг.). — 227 с.
15. Нольде Б. Э. Очерки русского государственно- го права. — СПб.: Политехн. ин-та имп. Петра Велико- го, 1911. — С. 344.
16. Свиньин П. П. Описание Бессарабской облас- ти // Stratum plus. — Санкт-Петербург – Ки- шинев – Одесса – Бухарест, 2001–2002. — № 6. — С. 375.
17. Taki V. Russia on the Danube: imperial expansion and political reform in Moldova and Walachia, 1812– 1834. — Budapest, 2007. — P. 123.
18. Таки В. Историческая память и конструирова- ние региона после присоединения к империи: особая форма правления в Бессарабии в 1812–1828 гг. // Ablmperio. — 2004. — № 3. — С. 151.

19. Тацій В. Я., Рогожин А. Й. Історія держави і права України: У 2-х т.: Т. 1. — К.: Вид. дім “Ін Юре”, 2000. — С. 355.

20. Устав образования Бессарабской области // Полн. собр. законов Российской имп. — Т. XXXV. — 29 апреля 1818 г. — № 27357. — СПб., 1830. — С. 222–227.

21. Циганенко Л. Ф. Дворянські роди Бессарабії: історичний аспект // Наук. вісн. Ізмаїльського держ. гуманіт. ун-ту. — Вип. 24. — 2008. — С. 23.

22. Шандра В. С. Новоросійський і Бессарабський генерал-губернатор М. С. Воронцов (1823–1854) // Укр. іст. журн. — 2002. — № 1. — С. 67.

Перетворення в адміністративному та судовому напрямі російським урядом у регіоні були спрямовані у бік уніфікації, русифікації та приведення у відповідність з устроєм інших земель імперії, з наданням тимчасової автономії.

Преобразования в административном и судебном направлениях, осуществляемые российским правительством в регионе, были направлены в сторону унификации, русификации и приведения в соответствие с порядком других земель империи, с предоставлением временной автономии.

Reforms in administrative and judicial directions carried out by the Russian government in the region were directed to the unitization, russification and coercion in accordance with the order of other regions of the empire and temporal autonomy was granted.

Надійшла 20 березня 2012 р.